

SÖZCÜKLERDE ZAMANLA OLUŞAN SES VE ANLAM AYRILIKLARI KONUSUNDA VAN AĞZI ÖRNEĞİ

Bedri SARICA

Yüzüncü Yıl Üniversitesi
bedrisarica@yyu.edu.tr

Amaç:

Bu çalışmada Türk Dil Kurumunca ilk önce 1932-34 yıllarında altı cilt olarak, 1952-59 yıllarında da önceki derlemeyle birleştirilen ve 12 cilde çıkarılan “Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü”nde (D.S.) yer alan Van’dan derlenmiş sözcüklerin 2006 yılında yayınladığımız “Van Gölü Çevresi Ağzıları Sözlüğü”ndeki (V.G.Ç.A.S.) anlam ve ses değişmelerini belirlemek.

Kuramsal çerçeve:

Ağzıların, ölçünlü dile göre dış durumlardan daha az etkilendiği düşünülebilir. Ancak her dil birliğinde olduğu gibi ağzılarda da çözülme, değişme, hatta bozulma vardır. Kimi zaman çekim ve yapım eklerinde kimi zaman sözcüklerin ses yapılarında ve hatta zamanla sözcüğün anlamında değişmeler oluşabilir. Bir ağız için yerel sayılan sözcüklerin bir süre sonra unutulduğu ve yerini ölçünlü dilin öğelerine bıraktığı da görülür.

Dil ortak zekanın ürünü olsa da kişiden kişiye değişen farklılıkları da içerisinde barındırır. Ahmet Caferoğlu’nun¹ da belirttiği gibi “...muayyen bir çevre dahilinde toplanan malzemeyi her hangi bir bölgenin veya ilin bütün ağız hususiyetlerini ihtiva veya dialektik varlığını tasvir eden bir ölçü olarak kabul etmek imkanı yoktur. Zira, her ağız derlenen zat, daima kendi dede babadan kalma bir muhit varlığının, ağız da o muhitin ancak bir örneğidir. Bundan dolaydır ki küçük bir kasaba içerisinde, bazen üç bazen beş hattâ daha fazla ağzılar gurubuna rastlamak kabildir.” dediği bireysel farklılıklar önemlidir. Aslında her birey, bir ağzın ayrı tonlarını yaşatan dil adacıklarını oluşturur. Bu yüzden dar bir alanda, sınırlı bir süreçte belirlediğimiz anlam ve ses değişimleri, insanın dile bakışını ve dili algılayışını gösteren kişisel duymulardan başka bir şey değildir.

Yöntem:

İki eserin Van’dan derlenmiş 100 sözcüğü bir araya getirildi. Ses ve anlam ayrılıkları belirlendi. Sözcüklerin anlamları sayısal olarak gösterildi. Ses değişimleri için de benzer bir yol izlendi. Sözcüklerde oluşan farklı söyleyişler, bu söyleyişlere göre oluşan ses değişimleri ve olayları hem sayıyla hem de oranla gösterildi.

---

¹ Ahmet Caferoğlu: **Anadolu İlleri Ağzılarından Derlemeler (Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağzıları)**, TDK yay. s. XII-XIII.

İNCELENEN 100 SÖZCÜK:
DS → V.G.Ç.A.S.

abur → abur	ağaran → ağaran	ağız yassıla- → ağız yasla-
alça → alça	alo → alo	amişk → amişk
ander → andir	apar- → apar-	arabah → arabah
aritsak → aristağ	asda → asta	avuz → ağız
badbad → badbad	bağırdak → bağırdak	bangla- / banla- → bangla- banna-
bıgırı → bıgırı / bıgri / bıhri	bışgı → buçkı bışgı/ bışkı/ bizgi/ buhçu	bibi → bibi
bildir → bildir	birçek → birçek	bizav / bızav → bizav
boyun ol- → boyun ol-	buhau → buhav	bulak → bulağ / bulah/ bulak
cemik → celmih	ceynak → cınaç	cilbir → cılbır
çiğni → çin	dayaza → dayaza	daz → daz
dızdız → dızdıza	din → din-	dindik → dindik / dimdik
düğe → düğe	elce / elice → elçe	eremik → eramik
erik → erik	ezva → ezza	ferik → ferig
fırfıra → fırfıra	gedele / kadele → gadele / gedele	girdebir → girdabil
givey → güvev / giyev	hara / hare → hara	harazan → harazan/ herezan
hedik / hevdiç → hedik	henek → henek	hıc → hıc
hırı / hiri → hırı	hodağ / hodak / hodak / hodak → hodağ / hodağ	horum / horun → horum
hozan / hozan → hozan	ırlan- → ırlan-	iki canlı → iki canlı
ilişir/ ılışır → ilişir	itir- → itir-	kakart → gağart
kalamankozan → galamanğozan	kartol → kartol	kavurka / kavurga → kavurğa / kavurğa
kecele → gacele / gecele / kecele	keledoş / kelecoş → keledoş / kelledoş	keyveni → keyveni
kırtik/ kırtık → kırtik	koda → goda	kodak → koduğ
koranik/ goranik → gorenik	koringön → qoringan	kotor → gotur/ gotor
kösey → kösev / kösevi	kötan → kotan/kötan	kötürce → kötürce
kürke → kürk	küvle / küvle → küvle / kövle	lavaş → lavaş
lil → lil	mazraka / mazraka → mazraça / mazraka	mısranlı → mısrani/ mısrani / mısrani
mirav → milav	netirge → netirce	neve → neve
pazik → pazik	pingal → pingal	pişik → pişik / bişik
porek → pörök	sevündürak ol- / sevündürek ol- → sevündürak ol-	soyha / soyka → soyha
sütül et- → sütül et-	şabaş → şabaş	şor → şor
şoratan / şuratan → şoratan	tapmaca → tapmace	taptah → tapdağ
taptapa → taptapa	tat → tat	tentos → tintos / tinos
teşt → teşt	yemişan → yumuşan	yırla → yırla
yuban- → yuban-		

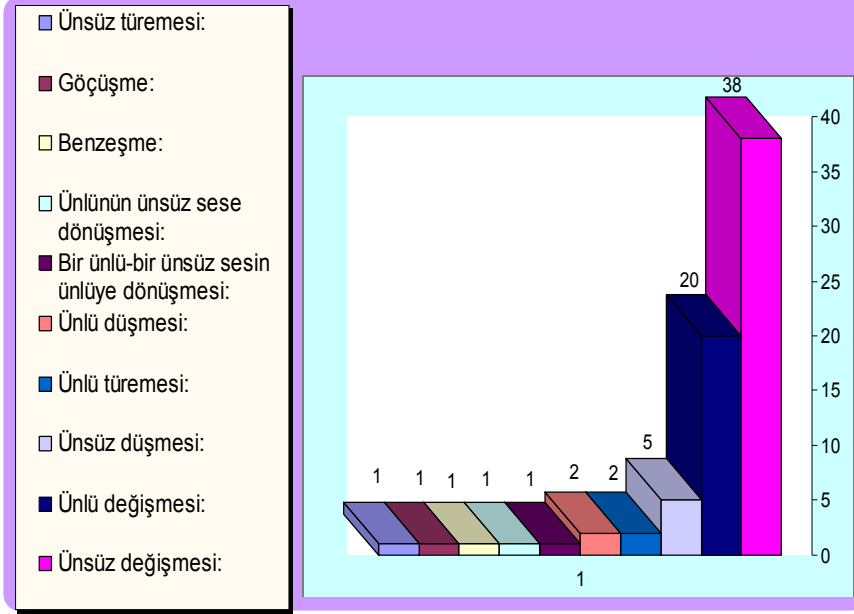
Ses değişmeleri:

İncelenen sözcüklerde aşığıdaki ses değişmelerinin oluştığı belirlendi.

Deęişimler	Örnek Sayısı	Deęişimler	Örnek Sayısı
-ø->a	1	-i->-u-	1
-ø->-v-	1	-i->-ü-	1
-a->-e-	2	-k->-g	1
-c->-ç-	1	k->ğ-	5
-d->-ø-	1	k->ğ-	1
-d->-c-	1	-k->-ğ-	2
-d->-t-	1	k->ğ-	2
-e->a	1	-k->ğ	4
-e->a-	4	-k->ğ	1
-e->-e-	1	-k->-h-	1
-e->-ë-	2	-k->ğ	4
-e->-ı-	1	k->ğ-	6
-e->-i-	1	-k->-ğ-	1
-e->-ø	1	-l->-n-	1
-e->-u-	1	-l->-ø-	2
-ey>-ı	1	-n->-m	1
-g->-c-	1	-n->-m-	1
g->ğ-	1	-o->-ë-	1
g->ğ-	1	-ø>-ı	1
-g->-ğ-	3	-o->-u-	1
g->ğ-	1	-ø->-u-	1
-g->-h-	1	-ö->a-	1
-g->-ğ-	1	-ö->-o-	1
-ğ->-ø-	1	p->b-	1
-ğ->-ğ-	1	-r->-l	1
-ğ->-ğ	1	-r->-l-	1
-h->-ğ	1	-s->-ø-	1
-h->-h	1	-ş->-z-	1
h->-h	1	-t->-d-	1
h->h-	1	-t->-ø-	1
-ı>-ı	3	-u->-o-	1
-ı->-ı-	6	-u>-v	1
-ı>-u	1	-v->-ğ-	1
-ı->-u-	1	-v->-z-	1
-i->-ø-	1	-y>-v	1
-i->-ı-	3	-l->-v-	1

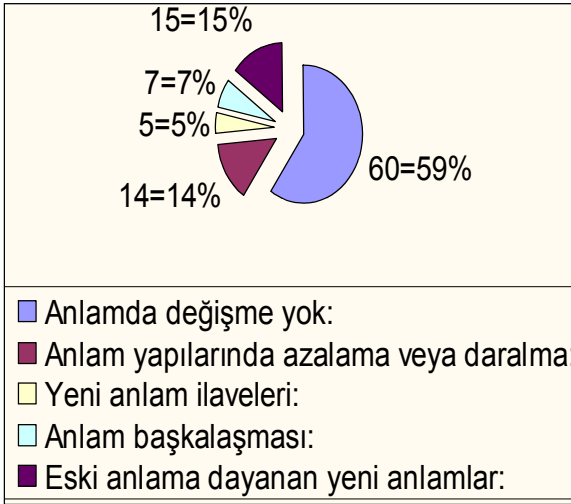
Ses Olayları:

Yukarıdaki 72 ayrı ses değişmesinin ses olayı olarak oranı aşağıdaki çizelgede gösterilmiştir:

Anlam değişmeleri:

Madde başı anlamlara ek olarak D.S.'de 13 alt anlam V.G.Ç.A.S'nde 11 alt anlam verilmiştir. Sayı olarak birbirine yakın bir anlam alanı söz konusudur:

Madde Başı ve Altı Anlamları Toplamı

D.S. V.G.Ç.A.S.

Sonuç:

Madde başı bir sözcüğün yan görünüşleri de dikkate alındığında her iki eserdeki türevlerinin D.S'de 122 V.G.Ç.A.S.'deyse 124 gibi bir değerde olduğu görülür. Toplam 246 farklı biçimde toplam 106 ses değişimi belirlendi. İki eserde birbirine karşılık gelen 47 sözcükte ses değişimi gerçekleşmedi. En çok görünen ses değişimi ünsüzlerde k, g ve türevlerinde, ünlülerdeyse ı-i seslerindedir. Ünsüz değişimlerinin ünlü değişimine göre oranı daha yüksektir. Toplam 102 anlam niteliği belirlenmiş bunların 60'ında anlam değişikliği olmamıştır.

İncelememizde görülen ses değişimleri, konuşma dilinde sık sık karşılaşılabileceğimiz daha çok kişiye özgü kullanımlardan kaynaklanmaktadır. Yaklaşık 50 yıllık bir zaman diliminde bu gibi değişiklikleri doğal karşılamak gerekir. Kaldı ki aynı dönemde yaptığımız derlemelerde bile bir sözcüğün farklı söyleyiş değerlerini görebiliriz. Anlam değişimleri yönünden de benzer bir durum söz konusudur. Kişisel algılamalar, sözcüklere zamanla yakın ve uzak anlamları yükleyebilmektedir.

Eksik veya farklı algılama nedeniyle kimi sözcüklerde uygun çeviriyazı işaretlerinin kullanılmaması, aslında aynı ses değerinde olan sözcükleri farklı değerdeymiş gibi gösterebilir. Usta olmayan kişilerin yaptığı derlemeler yanlış ses gösterimlerine yol açabilir. Derleme Sözlüğü'nün hazırlandığı dönemlerde bu durum eleştiri konusu olmuştur. Algılama sorunundan kaynaklanan çeviriyazı hatalarının giderilmesinde günümüz bilgi işleme teknolojilerinden yararlanmak en doğru yol olacaktır.

Kaynakça:

- Derleme Sözlüğü I.-XII. (II. baskı) 1993. Ankara: TDK yay.
- Bilimsel Bildiriler 1972:**TDK yay, s.113-119.
- Dağlı,Y.-Kahraman, S. A. 2001. İstanbul. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi:** (Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- Dizini) IV. Kitap: YKM yay.
- Karahan, L. 1996. Ankara. **Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması:** TDK yay.
- Karamanlioğlu, A. F. 1994. Ankara. **Kıpçak Türkçesi Grameri:** TDK. yay.
- Kayaçelebi, K.1990. İstanbul. **Doğunun Yıldızı Van (Her Yönüyle):** Zafer Matb.
- Korkmaz, Z. 1971. Ankara. “*Anadolu Ağzlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu*” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1971 Ankara 1971, s. 21-32: TDK. Yay.
- , 1994. Ankara. **Bartın ve Yöresi Ağzları:** TDK yay.
- Önay, Y.1995. Ankara. **Van Masalları Üzerine Bir Araştırma** (Yayınlanmamış Doktora tezi)
- Sarıca, B., 2006. Ankara. **Van Gölü Çevresi Ağzları Sözlüğü:** Atlas yay.
- Sarıca, B. 2003. İstanbul. “Van Ağzının Oluşumu ve Bazı Özellikleri”, **İlmî Araştırmalar**, 15, 53-72.
- Sevim, A. 1988. Ankara. **Anadolu'nun Fethi –Selçuklular Dönemi:** TTK.yay.
- Süleyman Paşa. 1928. İstanbul. **Van Tarihi:** Matbaa-yı Ebuuzziya.
- Sümer, F. 1992. Ankara. **Oğuzlar (Türkmenler):** Türk Dünyası Araş.yay.
- Türkdoğan, O. 1995. Bolu. **Güneydoğu Kimliği:** Türk Ocağı Bolu Şubesi yay.
- Uzunçarşılı , İ. H. 1984. Ankara. **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri:** TTK yay.
- Van Kütüğü.** 1993. Van: Yüzcüncü Yıl Ün.v. yay.
- Zülfikar, H. 1978. Ankara. “Van Gölü Çevresi Ağzlarının Özellikleri”, **Ömer Asım Armağanı:** TDK yay. s. 297-317.